

Emlékezzünk régiekről.

(Ünnepi beszéd a kolozsvári Ferencz-József tudomány-egyetem millennáris díszgyűlésén 1896. május 31-én.)

Emlékezzünk régiekről
Az Szittyából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről!

Igy hangzanak a »Pannonia megvételeéről szóló régi (XVI. sz.) historiás ének első verssorai.

De hol volt ez a Szittyaföld? keressük, kutatjuk az őshazát -- történetírók, nyelvészek egyaránt.

»Néma borongással megy az őskor lelke fölötted,» nyomaidat benötte a puszták buja növényzete, elfedte a keleti nap égette avar, belepte a sivatagok homokja. Gyér nyomok, halvány mécsvilág vezetnek el csak a középpázsiai Altáji hegyek aljába, el a turáni fensíkig,

»Hol-Chiva végetlen fővényében lankadoz a nap
S csendes Araltónak zaj nélkül nyugszanak ársjai.«

Innen, a khinai határ közeléből indult az első nagy népvándorlás Krisztus születése táján, a mely megbolygatta a magyart is. Később világrengető Attila az Atlanti oceánig s Róma kapujáig beszáguldozta az ó világ földjét a magyarral rokon keleti népek áradatával.

A nyugati világ egyesült erején megtört az első keleti népara-
dat s a Tisza Duna síkjaitól visszaözlött Európa keleti pusztáira.

Egy század múltán az avar khagánok ragadják föl a vezérszerepet s Baján visszavívja Attila elvesztett örökét (568). Ebben az új keleti birodalomban is ott van a magyar, még nem vezérszereplő, de már a történelem világa rá veti fényét. S midőn az avarbirodalmat Nagy Károly kardja (800 körül) szétrobbantja, a Volga

és Don között s a Kaukázus felett, a Kuma, Kubán, Terek, Bakszán öntözte síkságon lőmörül a magyarság, átveszi a vezérszerepet s nemsokára a Kárpátok alatt áll visszavívni Attila örökét.

Lebédia s Etelköz csak átmeneti szállások, a mai kozák pusztán született Álmos, a történeti mondák szerint, még meglátja az ígéret földét s Árpádnak az új hon határán adja át a vezéri botot.

A nemzeti hagyományok iránt kíméletlen történeti kritika egy ideig tagadta a magyar nemzetnek a hun s avar néppel való kapcsolatát: a legújabb történetírás azonban visszatért az ezredéves hagyományokhoz s ma már kevesen kételkednek abban, hogy a Duna-tól a Volgáig terjedő hun birodalomban, majd az avarokéban benne voltak a magyar törzsek és nemzetségek is.

Sőt van, a ki az ellenkező túlzásba esapott át. Vámbéry legújabb könyvében, melyet a *magyar nemzet eredetéről* írt, már az avar birodalomban megalakultnak véli a magyar nemzetet s Árpádöt és új hont kereső népét *töröknek* véli, mely a már benlakó magyarságba beleolvadt s annak csak új államszervezetet adott, mint a *bolgárok* a Balkán melléki szlávok között.

Ámde erről sem a historia, sem a nemzeti hagyományok nem tudnak semmit sem. Tényül csak annyit fogadhatunk el, hogy a hun birodalomban már ott voltak a magyarok, s hogy az avarok maradékai beolvadtak a honfoglaló magyarságba.

Az Azowi tenger (Bosporus) melléki hunok királya, a keresztényen hitre tért *Gorda* ellen fellázadt népét öcsese *Muagyzer* vezérli 528-ban. Úgy látszik az ő nevében maradt meg a *magyar* névnek legrégebb formája. Így a *magyar*, mint az *ozmán* nép, egyik jeles uralkodójától vette volna a nevét, a Kr. u. VI. században; vagy — a mi valóbbszinű — mert Árpád a *magyar* (megyer) törzsnek volt vezére, a hét közül: az ő fejedelemmé választatása következtében lett ez az egésznek *nemzet neve*.

A *magyar* név első feltűnése táján, a VI. század elején épül a Kuma-parti *Magyar* (manapság is *Madsar*-nak nevezett) város. Nagy-Magyar, Kis-Magyar, a Kaspi-tenger közelében s a *Magyar* nevű sóstavak ugyanott, máig is őrzik emlékét az ott lakó magyarságnak.

Ezek a magyar nemzet őskorából reánk maradt mintegy útmulató nyomok.

A világos történelem ott kezdődik, midőn a nyugat felé vándorló magyarság a Fekete-tenger nyugati partvidékére, a Keleti-

Kárpátok alá, az Al-Dunáig érkezik. Itt az etelközi pusztákon alakul egységes nemzetté a hét törzs. Itt választják *Árpád* vezért fejedelemmé, midőn az új hon elfoglalására készülnek. És itt lép a magyar nép közvetlen érintkezésbe a kelet-római birodalommal s a nyugati világgal. A Konstantinápolyban székelő ekkor uralkodott görög császár, *Leo* »a böles« olyan képet ad róluk »A magyarok hadszervezetéről« írott munkájában, a mely megfjejt a honfoglalás gyors sikerének s részben ezredéves fenmaradásunknak titkát s rámutat azokra a *nemzeti erényekre*, melyek képessé tették a magyart annyi vészszel és balszerencsével megküzdeni.

A legelső, a mit európai író (és pedig egy koronás fő, ki a magyart, mint nagyrabecsűlt szövetségest jól ismerte) rólunk feljegyez, az a határtalan *szabadságszeretet*, mely nemzeti létünk vezéresillaga volt, már a népvándorlás idején s az maradt az új hazában is.

A második, a *vitézség*, egész az önfeláldozásig, a mi a magyar szabadságot annyi megpróbáltatás után is fenntartotta, megvédelmezte.

»Népes és *szabad* ezen nemzet (írja a császári történetíró) s minden kényelem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségei ellen magát *vitézül* viselje.«

Vitézség szerezte e szabadságot, *kitartás* és *munka* őrizte meg. Ez volt a honfoglaló magyar harmadik erénye. »Ez a nép — írja a görög császár — a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll s a szükségesekben való fogatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.«

De erősen csalódnánk, ha ezzel megfjejtettnek vélnők a honfoglalás s még inkább a honfentartás árkanumát. A *vitézség* magában még nem államfentartó erő. Nem a nyers erő, sem a pusztai *vitézség*: az *ész* és *tudomány* volt az, a mi Magyarországot megalkotta és fenntartotta. Önámítás és csalódás az, midőn csak azt emlegetjük, hogy Magyarországot őseink *karddal* hódították meg és tartották fenn. Ha ez így volna: ép oly mulandó lett volna uralmuk, mint volt a hunok, avarok, vagy később a tatárok vagy a törökök hódítása.

Már csak csekély számuk miatt sem támaszkodhattak egyedül a nyers erőre. Keleti kulturájok, nemzeti intézményeik őseréje, hadszervezetök magas fejlettsége és államszervező tudományuk adott

a pusztá vitézségnek, a nyers erőnek eszmei tartalmát, biztosított a hódításnak állandóságát.

Az éles megfigyelő Leo császár már tudja, hogy »csupán a bulgárok és magyarok (turkok) ügyelnek minden más szkytha népénél *erősebb hadszerkezetre*, rendezett csatákat viselve s *egy fejedelemnek* hódolva.«

Harczmodoruk a *hadviselés tudományának* mai fejlettségére emlékeztet. »A kedvező alkalmakat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.«

»Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbecjtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a *szétszórt csatározást*.«

»Ha elleneiket megszalasztják . . . nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomódnak (előre), míg az ellenséget teljesen szét nem verik.«

»Első csatában meggyőzötve más népek módjára, nem hagyják föl a harczzsal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek elleneiket megejteni.«

»*Óvatosak és hadi tervöket titokban tartják*.« Nagy gondot fordítanak az *előörsi* szolgálatra, *tartalékseregről* is gondoskodnak. S főerejük abban áll, hogy mintegy »lovass tüzérek«: nyilzaporuk ellenállhatatlan.

Mindezek alapján méltán mondhatta Salamon Ferencz, hogy az újabbkori huszárharczmód nem egyéb, mint a régi magyar hadtudomány sarjadéka s hogy az Árpád-korbéli könnyű lovasságnak alig lehet versenytársa akármelyik más könnyű lovasság. Árpád méltán tekinthető egy-egy újkori hadvezér szellemi ősatyjának.

A honfoglaló magyarok hadi tudománya előbb volt meg az életben, mint a könyvekben, a mikből azt manapság, mint a modern harczzászat alapelemeit tanítják. A honfoglaló magyar vitéz nem könyvekből, de az élet iskolájában tanulta ezt a tudományt. De azért tudomány volt az. »Hiszen nem a papír a tudás fészke, hanem az emberi lélek.«

A honfoglaló magyarok kifejlett hadi tudománya felülmulta a maga korában az összes európai nemzetek hadi tudományát. Ez

magyarazza meg a honfoglalás gyors sikerét s azt az ellenállhatatlan hadi fölényt, melylyel a vezérek korabeli magyarság beszánguldozza Európát az Északi tengerig s Atlanti-oczeánig, túl a Pirenéken Spanyolországba, Olaszországban Otrantóig s keletre Konstantinápoly faláig.

Nem vakeset, nem nyers erő, hanem a szellemi erő, a *tudomány diadala volt a magyar honfoglalás.*

II.

Általános, de téves hiedelem az is, hogy a magyarok nagy hirtelen s váratlanul jelentek meg az új haza határain s azt egy csapással meghódították.

Nagy könnyelműséget tételezünk föl őseinkről, ha azt hisszük, hogy ők egész nemzetül, családjaikkal, asszonyokkal, barmaikkal neki indulnak egy ismereten új országnak s a hadiszerecsse kockájára teszik fel mindenöket. Valóban könnyelműbbek lettek volna a mai börzejátékosoknál, mert ezek csak pénzüket kockáztatják.

De ne fájjon nekünk az ő fejük utólagosan. Johban ismerték ők előre már a mai Magyarországot, mint mi, vasúton szágúldozó millennáris unokáik. Már 862-ben Pannoniában (a Dunán-túl) járnak s azóta egy emberöltön át bekalandozzák a Duna-Tisza alföldjét, a felvidéket és Erdélyt; számos portyázásban kitanúlták az ott tanyázó törzsek erejét és gyöngeségét s látván, hogy a felvidéki morva-szláv, a dunántúli német s az alföldi és erdélyi bolgár-szláv államalkotásra nem képes a Kárpátok körive által kikerekített egységes földön: azt apródonként még Etelközből meghódították s 896-ban már csak lakóhelyüket tették át a nyílt etelközi pusztákról a védettebb magyar alföldre. Nem történt ez sem véres csaták nélkül, de nem is könnyelmű hadi kockázattal.

Erdély meghódításáról első történetírónk is tudja, hogy *Töhötöm* vezér, a ki »*fortélyos* ember vala, midőn kezdette hallani a lakosoktól az erdőntúli föld jóságát . . . mint *nagy okos* lériú küldte egy *ravasz* férfiút, Apafarkast, hogy loppal járva *kémlélje* ki neki az erdőntúli föld mivoltát és termékenységét.« És »Töhötöm kéme *róka módjára körüljárva*, a föld jóságát, termékenységét és lakosait megtekinté,« s pontos tudósítást vivén urának, úgy indult ez Erdély meghódítására.

Okossággal párosult vitézség szerezte tehát a mi bérczes hazarészünket is. Gondos előtanulmány, földrajzi és néprajzi ismeretek szerzése előzte meg a honszerzés munkáját; ennek köszönhették a hegedősek éneke szerint, hogy

Midnyáján ők földet szerzének
És magoknak hírt nevet nyerének.

A vezérek korabeli külföldi hadjáratokat sem tekinthetjük csupán kalandvágyból, zsákmányszerzés céljából indított hadi vállalatoknak. *Tanulmányútak* voltak ezek is, s ha a viszonyok további hódításra kedvezők leendettek, s ha nem kifejlődött s ellenállásra képes államszervezeteket találnak nyugaton és délen, valószínűleg meg nem álltak volna az Atlanti-oczeánig s most mi termelnénk Champagne borát s volnánk hangadók a Szajna és Rajna partjairól, vagy Olaszország derült kék ege alatt emlékeznénk régiekről, s a ciprus-lombok s narancsligetek árnyas berkeiben zengenénk milenniumi zsolozsmáinkat.

De az isteni gondviselés más hivatást tartott fenn a magyarnak. Azt, hogy a hűbériség bilincsébe vert, a tunyaságba sülyedő, satnyulásnak indult nyugatot (mint egy áttutó záporosó az elikkadt tenyészetet) felfrissítse, új életre keltse; hogy Kelet pezsgő életerejét, vitézségét, bátorságát, szabadságszeretetét beleoltsa a világi és egyházi szolgaság béklyójába vert Nyugat-Európa elsatnyuló népeibe. Azt a világhivatást továbbá, hogy a magyar is elsajátítsa Nyugat kulturáját és ezzel keleti öserejét megacézolva, összekötő kapocs legyen egyrészt Kelet és Nyugat népei között, másrészt egymásba oltott kettős kulturájának ellenálló erejével védbástyája legyen a felfrissített európai civilisationnak mindazon támadások ellen, melyekkel azt kelet népáradatai romboló hatalma fenyegette.

És e kettős világtörténeti hivatásának a magyar emberül megfelelt. A vezérek korabeli magyarság isteni küldetést tulajdonított magának arra, hogy a bűnbe merült emberiséget ostorozza. Mintha csak Attilának, az »isten ostorának« országával együtt örökölte volna ezt a hivatást is. Az augsburgi csatában elfogott kürtös *Lehel* és *Bulesú* vezérek a német császár kérdésére, hogy miért oly kegyetlen ellenségei a kereszténységnek? azt felelik, hogy »*mi az*

úristennek bosszulói vagyunk; ha nem üldözünk benneteket, ti fogtok minket rabságba ejteni és megölni!»

És e magyar beütések jótékony ellenhatással voltak a szétforgácsolt Németországra s viszálykodásba sülyedt Olaszországra. A magyarok beütései egyesítik a szétvonó elemeket, a magyarok elleni védelem ad lendületet a német városok keletkezésének és felvirágzásának. A magyaroktól tanulják el a németek az ő sokkal fejlettebb hadművészetöket s csakis azzal tudnak nekik sikeresebben ellenállani. S a magyar szabadságszeretet megtermékenyítette a lelkeket nyugaton is, hogy csak a legújabb korból idézzek egy példát: a szomszéd Ausztria is a magyarnak köszöni az ő alkotmányát.

Egy félszázadon át rettegte Európa a magyarok hatalmát. A németek mindennapi imájukba foglalták, hogy »*a magyarok nyíltól ments meg Uramisten!*« De a magyar is megtanulta, hogy Nyugattal ki kell békülnie s vallását, a mely azelőtt Hadúr imádása volt, a béke istenének, a szeretetnek vallásával, a keresztyén-séggel kell feleserélnie. Az utolsó vezér *Géza*, még elég hatalmasnak mondta magát arra, hogy két istent imádjon s mindkettőnek áldozatot hozzon; az első magyar király azonban már azzal mutatja meg igazi hatalmát és nagyságát, hogy porba hull a királyok királya, a szentháromság egy igaz isten előtt, a berbekben és forrásoknál lobogó áldozati tüzeket a szelid tömjénfüsttel cseréli föl, a *bosszuállás* helyett a felebaráti *szeretetet* hirdeti s így lesz a keresztyén vallás behozatalával nemzetének nagy apostolává s a nyugati kultúra meghonosításával keleti Magyarországnak nyugati Magyarországgá átalakítójává.

És ettől az időtől fogva Magyarország történeti hivatása másik feladatának teljesítése, Európa védelme kelet felől, végig húzódik egész történelmünkön.

István királynak érdemeit a keresztyén világ az *apostoli* címmel és *szentté* avatásával dicsőítette: a magyar nép pedig szívében emelt neki éreznél maradandóbb emléket s még századok múlva is, ha a haza veszedelemben forgott, hozzá imádkozott, a régi dal szerint ekképen:

Ah, hol vagy magyarok
Tündöklő csilaga,
Ki voltál valaha
Országunk istápjá,

Hol vagy István király?
Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben,
Te előtted sirván.

Tekints István király
Szomorú hazádra!
Fordítsd szemeidet
Te régi hazádra!

III.

Négyszáz kerek esztendeig virágozott és uralkodott Magyarorszag élén az Árpádok dicső dynastiája.

Ennek a 400 évnek köszönhetjük azt az erős fundamentumot, melyen hazánk ezer éven át fennállott. Mert nemcsak a nemzeti büszkeség és a faji önérzet, de a szigorú történeti kritika is elmondhatja velünk, hogy különb, jeles uralkodókban gazdagabb dynastiát alig, vagy csak keveset mutathat fel a világtörténelem. A X. század Árpádjai megreszkettetik Európát s letelepítik a magyart a Tisza Duna sík lapályán; a XI. évszázéi megszilárdítják a keresztyén vallást, megoltalmazzák az ország függetlenségét a német birodalom ismételve ránk zuduló összes hadi ereje ellen; másrésztől feltartóztatják a népvándorlás további áradatát, a besenyők, kunok rohamait.

A Duna vizén a bűvár Kundok tesznek hősi csodákat; az alföld rónáin »bátor Opos szágüld s csak alig zabolázza haragját«; itt a keleti végeken szent László védi a hazát, menti az elrablott nőket, gyermekeket. — »Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője!« — Géza Nándorfehérvár ostrománál a második koronát szerzi meg — a görög császártól.

Aztán megindul a hódítás a tenger felé. Horvátországgal és Dalmáciával kerekítik ki szent István birodalmát. S a mit legyver alkotott és megvédett, bölcs törvények szilárdítják és építik ki belsőleg. A vérszerződés alkotmányát, a pusztaszeri nemzetgyűlés törvényhozását, szent István, szent László és a bölcs Kálmán törvényei egészítik ki, melyeket már a felvilágosodottság, a humanismus magasztos szelleme leng át.

Igy épül fel külsőleg és belsőleg az Árpádok birodalma. Nem ártthat már neki a görög császárok hódítási kísérlete sem. A XII.

évszázad Árpádjai méltók az elődökhöz. Harczban erősek, a béke műveiben nagyok.

Nem a rettegés: a tisztelet és vonzódás érzetével tekint már a külföld is feléje. És jönnek, áramlanak telepések nyugatról, keletről kitölteni a belső hézagokat. Olaszok, francziák, németek, spanyolok nyugati kulturát, városi életet ültetnek át; ipart, kereskedést fejlesztenek. Besenyők, kunok, jászok betelepődése erősítik az ős keleti fajt. Oláhok szivárognak át a Balkánról az Al-Duna völgyébe s onnan a kárpátalji legelőkre, békésen legeltetve nyájaikat.

Magyar törvény, magyar kar védi a vendégeket. *Ők* űzik a békés mesterséget és pásztorkodást: a *magyar* harezol a közös hazáért. *Ők* gyarapodnak vagyonban és számban, a *magyar* ha kell, értök is önfeláldozóan pazarolja véréit és életét.

Boldog egyetértés, testvériség honol a hármass hegy és négy folyó partjain. A bibliai boldog idők bekövetkeztek: »Egy akol, egy pásztor, a farkas a báránynyal egy jászolból eszik.«

És az erős Árpádok legnagyobb ereje abban áll, hogy legyőzik önmagukat is és királyságuk hatalma által nem ragadtatnak az önkényes uralom, az absolutismus csábító örvényébe.

A magyar alkotmányos szabadság állandóan virágozik és tovább fejlődik.

Már a vezérek korában »egy fejedelemnek hódol« s pusztai köztársaságában is dynastikus érzelmű nép a magyar; de önkormányzatára, szabadságára azért féltékeny. A hírnökök így hívták össze a fegyveres országgyűlésre a vezérek korában a magyart:

»Isten és a *magyar nép szava*, hogy mindenki fegyverben megjelenjék pontosan a *község tanácsát* és *parancsát* meghallgatni!«

A királyság megalapítása után is megtartatnak az alkotmányos formák: a királyi tanács hozza a törvényeket s a nép megjelenhet évenként a *székestehérvári törvénynapokon* jogorvoslatért.

II. Endre aranypecsétetes szabadságlevele 1222-ben írásba és pontokba foglalja a politikai nemzet szabadságát, kiváltságait. Csak egy régebbi *alkotmány* van a világon: a hét évvel az előtt kelt angol magna charta; de egyik sem új alkotás, csak az életben meglévő régebbi jogok formulázása.

S lehet-e a szabadságnak erősebb biztosítása, rajongóbb tisztelete király és nemzet részéről egyaránt, mint midőn törvénybe iktatják, hogy ha a király ezt a törvényt megsértene, a nemzetnek jogában áll ellentmondani és ellenállani.

És ezt — jegyezzük meg jól — nemzeti uralkodó, a dicső Árpádok egyik jeles királya, a szent királyokkal egy sorba állított II. András alatt iktatják törvénybe; nem idegen dynastiával szemben; nem forradalom, nem felkelés, nem polgárháború eredménye.

Mi adta azt a csodálatos divinatíót nemzetünknek, hogy mintegy előre látta a késő századok eseményeit, hogy jöhet olyan idő, midőn a nemzetnek saját királyaival szemben kell nemzeti jogait, önállóságát védelmeznie? ! Pillanatnyi szükség nem, hisz király és nemzet békében él, idegentől nincs mit tartani, mert viragzik az Árpádok családfája: Béla herceg a trónörökös a nemzeti jogok előharcosa, Kálmán herceg az újonnan hódított Galicziában királykodik. Talán a *bölcs előrelátás*, hogy fegyveresen is törvényesen védhesse magát az elnyomatás ellen; de mindenkéftl a *hazaszeretet és a szabadságimádás*, a melyben az állam fenállásának talizmánját látták.

Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam,
Hogy dicső képedet híven lerajzoljam ?

kérdezte a költő. Nézz arany bulládra magyar, megtalálod ott törvénybe iktatva. Elmondja az, hogy király és alattvaló halandók, elhullnak mint a fák levelei, mezők liliomai, de neked élni kell óh hon! s örökre mint tavasz virúlni, az új nemzedékek végtelen sorozatán. Elmondja, hogy ime kezdedbe adom szabadságod palladiumát, élj vele békésen, ha lehet, oltalmazd karddal, ha kell, mert szabadság nélkül az élet nem élet.

A mi a madárnak a levegő ég, a halnak a víz, virágnak a harmat, oroszlánnak a szabad természet: az a magyarnak a szabadság, -- a szabad haza. A magyar *szabadságáról* beszél az első idegen történetíró, arról szólnak a magyar nép első lantosai, az igriczek, *vitézi tettekről* zengenek a parasztság csalla meséi s a hegedősök csacska énekei. Egész lényöket áthatja »a költő, a szabadság ez örök lámpája« jeligeje:

Haza és szabadság, ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek

És ha a csatában a halál eléri
Utószor e két szót mondja ki a férfi!

Ez, a királyi házat és nemzetet átható hazafias közérzés teszi erőssé és hatalmassá az árpádkori Magyarországot. Ennek köszönhető, hogy oly iszonyú csapást, mint az 1241—42-iki mongol-tatár dúlás, kiállott, túlélt s aránylag oly hamar kihevert nemzetünk.

Ezért nem ronthatott el téged egykoron
A vad tatár khán xerxesi tábora
S világot ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma.

(Berzsenyi: A magyarokhoz.)

Egy nemzedék múltán 1278-ban már a szomszéd Ausztria és Habsburg-ház sorsa felett dönt a magyar sereg, midőn a Morva-mezején Ausztriát és Stájerországot Habsburgi Rudolfnak szerzi meg a cseh Ottokárral szemben.

Sajnos, az Árpádok sem kerültek ki a mulandóság kegyetlen végzetét.

De midőn árván maradt az általuk fölnevelt ifjú erőben dúzadó Hungaria, olyan dús örökségben hagyták hátra, hogy a leghatalmasb királyok versengettek elnyeréséért.

Első nemzeti dynasztiánkra csak büszkeséggel s hálával eltelve szívünkben gondolhatunk vissza ezredéves ünnepünkön, mert nekik köszönhetjük első sorban, mint gyermek a szülőknek, a mik vagyunk. És én utánna mondom első nemzeti történetírónk Béla király jegyzőjének egyszerűségökben sokat mondó szavait: »*Mely királyokért légyen dicséret és tisztesség az örök királynak és boldog anyjának Máriának*, kinek kegyelméből Magyarország királyai és nemesei birják az országot boldog véggel, most és mindörökké. Amen «

IV.

A mit a magyar Árpádok alkottak, a francia-olasz-magyar Anjouk és a választott királyok tovább fejlesztették.

Nagy Lajos alatt a magyar hatalom körébe került Lengyelország, Moldva, Oláhország, a Balkán országai, Velence és egy időre Nápoly. Nem költői frázis, történeti valóság, hogy Magyarország ekkor Európa leghatalmasabb állama volt.

Oh nagy volt hajdan a magyar,
 Nagy volt hatalma, birtoka:
 Magyar tenger vizében hunyt el
 Észak, kelet s dél hulló esillaga.

Egy emberöltő mulva a római császárrá választott magyar király, Zsigmond alatt oly nagy divatja volt a magyar nyelvnek és ruhának, hogy a Rajnától a Dnyeszterig mindenfelé beszélték és viselték.

Hunyadi János diadalainak híréből visszhangzott az egész Európa.

Corvin Mátyás egyaránt nagy volt, mint király, mint hős s mint a tudomány és művészet kedvelője és pártfogója. Budai várpalotája az olasz renaissance műremekeinek valóságos kincses múzeuma volt. Kardja erejét ismerték Boroszlóttól Konstantinápolyig és Jasszytól Bécsig; nemes lelkét, jó szívét Kolozsvártól Prágáig és Nápolyig.

És nagy szükség volt az erő-gyűjtésre. A félezredév zivatarait kiállott Magyarország a legnagyobb megpróbáltatás elé jutott. A kit nem győzhetett le nyugat népei ereje: egy keleti nép, testvérfaj élethalál harcra századokon át ostromolt. Közel állottunk a sír széléhez. »Nemzeti nagy létünk nagy temetője Mohács« elnyelte a királyt és népünk ezreit; Buda, Eger, Temesvár és Szigetvár falai világrengető harcokról regélnek.

És a segítségül hívott testvér Ausztria, mostoha testvérként örökségünkre áhítozott. A mit a töröktől meg tudtunk menteni, ősi alkotmányunkat, nemzetiségünket, zsákmányul kívánta az ígért segítségért. Kinizsi példájára sokszor kellett két kézzel harcolni: kelet és nyugat ellen.

És itt, *Erdély*, bérczes kis hazánk, a te dicsőségedet zengi a magyar történetírás és nevedet áldja a hálás utókor. Midőn a Hunyadiak, Zrinyiek, Dobók, Szondyk, Losoneziak már elvérzettek: te adtál nekünk Szapolyaikat, Báthoryakat, Bocskait, Bethlent és Rákócziakat. Áldás nevökre millenniumunk ünnepein!

Még így is sokszor zengett a gályarabok síralmas éneke, hogy »Uram Jézus Krisztus siess már eljönni. Most már a mi lelkünk kész elődbe menni!« és a bujdosók keserve, hogy »Jaj már minékünk magyar nemzetnek« és a »Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet,« vagy a többi »Jajszó, melyek édes hazánk romlását síratják.«

Majd felhangzott a Rákóczi kesergő, a

Haj Rákóczi, Bercesényi
Vitéz magyarok vezéri

s fellángolt a magyar szív, megdobbant a magyar föld a Beszki-
dektől a Kiskárpátokig s futott a labancz Rákóczi villámai elől.

Hosszú testvérharc után végre a nemzet és királyai kezdtek
megérteni egymást: a nemzet a töröktől felszabadításért lemondott
szabad királyválasztási jogáról, III. Károly jóindulatú reformjaira a
pragmatica sanctio, a leányág örökösödésének elfogadása lett a fe-
lelet és Mária Teréziáért felzúgott a »vitam et sangvinem« (életet
és vért), fellobogott a ősi magyar vitézség a Rajna mellett, a lau-
terburgi sánczoknál, Berlin utczáin a magyar huszárság »lovuk
aczellkörme csattogott« s a francia forradalmat követő hadjáratok
alatt a magyar hűség és loyaltás megmenté a monarchiát.

De a mit erőszak s férfi erő nem tudott elérni, majdnem el-
érte a lágy simogatás, a női király. A nemzeti önérzet elszenderült,
»romlásnak indult hajdan erős magyar.«

»Eldődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megunván, rút idegent cserélt.«

(Berzesényi: A magyarokhoz.)

A honfi fájdalom megdőbbenve kérdezte századunk elején:

»Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére?«

A felelet szomorú volt:

»Itt van a hon, ah nem mint a régi...
A dicső nép, mely tanúlt izzadni
S izzadás közt hősi bért aratni
Névben él csak, többé nincs jelen.«

(Kölcsey: Zrinyi dala.)

Még az ifjúságtól is azt kellett kérdezni:

»Lesz e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?
Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága? . . .
Egész nagy csillagok voltak őseitek,
És ti? csak parányok!«

(Petőfi: A magyar ifjakhoz.)

És a magyar irodalom virrasztó lantosai felébresztették az elszenderült nemzetet:

»Ébredj nagy álmaidból
Ébredj Árpád fia!
Fölkelt a nap; hazádnak
Föl kell virúlnia.«

(Bajza: Ébresztő.)

A felsóhajtásra, hogy

Multadban nincs öröm
Jövőben nincs remény,

Széchenyi prófétai szava felelt vissza, hogy

»Magyarország nem volt, hanem lesz.«

Megindult az új honalkotás munkája, felépíteni a régi omladékaiban az új Magyarországot.

Huszonöt év nehéz küzdelmeivel Széchenyi a legnagyobb magyar, Wesselényi Erdély büszkesége, Deák második Verbőczynek, Kossuth a haza atyja, br. Eötvös, Szalay, s annyi jelesünk kivívták az 1848-iki törvényeket.

De a vér nélküli forradalmat megirigyelte tőlünk a sors s a kiknek jogokat adtunk s a kiket magunkhoz emeltünk, azok ütöttek ellenünk pártot.

A történelem ítélőszéke mégis nekünk adott igazat. A történelmi jogok, egy évezred öröksége az 1867-iki kiegyezésben végre is diadalmaskodtak és most

Megfogyva bár, de törve nem
Él nemzet e hazán,

s új alkotmányos élete két évtizede múltán, millenniumát ünnepelve a világ ítélete elé bocsátja a béke alkotásait, megmutatni, hogy — koronás királyunk szavai szerint — »a magyar nemzet, fentartván az államot sok viszontagság között, dicsőségesen, egy évezreden át, nemcsak a harcsteren tudta vitézségével a trónt és hazáját megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.«

Királyi szavak, a magyar nemzetnek milleniumi arany-bullája!
A legilletékesebb bíró mondja ezt:

»A legelső magyar ember a király
Kiért minden honfi karja készen áll.

Fény nevére, áldás életére!
Fennkiáltja minden hű ajak.«

(Vörösmarty: »Szép Ilonkák«-jából.)

V.

Történelmünkön végig tekintvén, vessünk egy futó pillantást egyetemi ünnepünkön *irodalmunkra* s a magyar nemzeti tudományok és iskolák fejlődésére is.

Inter arma silent Musae
(fegyverzörej közt hallgat a múzsa)

mondja a latin költő.

A magyar múzsa akkor mindig hallgathatott volna. Pedig

„Harczmaraj kell a magyarnak
Hogy vidúljon érzete.“

(Kisfaludi K.: Budai harcjáték.)

A magyar múzsa is harcban szólal meg s harcot énekel. Az ősi pogány kor költészete Attila, Álmos, Árpád, a hétvezér daliás alakjai körül szövi jobbára történeti énekeit.

Hogy a honfoglaló magyaroknak már költeményeik, *dalaik* voltak, tudjuk *Ekkehard* német krónikástól. A szent-galleni svájci zárdában 926-ban vendégeskedő magyarok lakoma után tánczra perdülnek s vígan dalolnak (a velök mulató hóbortos barát szerint »kiabálnak isteneikhez«.) A hittérítő szent Gellértet az alföldön útaztában magyar dal ébreszti föl álmából. Tetszett neki, mert úti társát, a német Waltert is felkölti, hogy hallgassa, miként hangzik a magyarok éneke s a daloló leányt megjutalmazza.

A nép beszél és regél, az igriczek, hegedősök és lantosok énekelnek; természetesen *magyarúl*. Első nemzeti történetírónk szerint:

»Az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmodozva hallgatja.«

S mert ezt III. Béla király jegyzője már nem tartja nemesi dolognak, salonképesnek (sőt »igen éktelen és elég illetlen«-nek) — megírja az *első magyar historiát* »A magyarok tetteiről«, főkép a honfoglalásról; sajnos, *latin* nyelven.

Megírta ő már előbb a »trójai historiát s a görögök harczeit« is — *az iskolában*.

Nemzeti *költészet, történetírás* és *iskola* tehát jóformán egyidős a honfoglalással.

A nemzeti irodalom (még a szó nem *írott* értelmében) hősokeket énekel, az iskola (a társadalom és élet gyakorló iskolája) katonákat nevelt.

Ahoz a lóhátról nyilazási ügyességhez, melyről a magyar híres és rettegett volt, zsenge gyermek korától a férfikor teljességéig gyakorolnia kellett magát a lovaglásban és a nyíllövésben. Azért ajánlja Leo császár is a görögöknek, hogy a nyíllövésben 40 éves koráig az egész lakosságot kellene gyakorolnia, mert a magyarok úgy tesznek. A kozák a fiát ma is 6 éves korában beírta kozáknak; még Wesselényit is 6 éves korában dobta az atyja egy szilaj paripa hátára.

A keresztyén és békésebb korszakkal a régi nemzeti költészet mellett *vallásos irodalom* keletkezik s valódi *iskolák* létesülnek nyugati minták után, a népiskoláktól elkezdve — az egyetemig (ha a veszprémi az volt?) vagy legalább a papnevelő káptalani iskolákig, a minő minden püspökség mellett alakult.

A keresztyén kor elejéről reánk maradt *szentek legendái* a cultura terjedéséről Magyarországon már örvendetes képet festenek.

Van kézzel fogható bizonyítékunk is. A magyar építőművészet gyönyörű emléke a *jáki apátság temploma* a XII. századból a kiállításon is látható.

Itt Erdélyben a *kercezi apátság* temploma és kolostora hirdeti fennen az Árpádkori művészet fejlettségét a XIII. század elejéről.

S az európai befolyás nem nyomta el a magyar nemzetit. Bár a vallás és tudomány hivatalos nyelve, mint Európaszerte, nálunk is a latin, de az élet és gyakorlat nyelve a magyar marad.

Kálmán király törvényeiről kimutatható, hogy magyarul írtak; XI.—XII. századi okleveleinkben sok a magyar szó, kifejezés;

az első magyar nyelvemlék a *halotti beszéd* a XIII. sz. elejéről való.

Az európai cultura, tudomány és művészet tehát termékeny talajra talál az ifjú Magyarországon; de karöltve halad és fejlődik azzal a magyar nemzeti is.

Az Anjouk és a vegyesházi királyok alatt a nemzet szellemi látköre mindig jobban tágult s a magyar cultura a többi európai államokéval egy színvonalon állt.

A műpártoló Anjouk alatt az iskolák szaporodnak, a képzőművészetek virágzanak, a tudományos és nemzeti irodalom fejlődik.

Nagy Lajos 1367 ben egyetemet alapít Pécsen, melyet V. Orbán pápa ugyanazokkal a szabadalmakkal ruház fel, melyekkel a csak két évvel korábban keletkezett bécsi egyetemet. Ez intézet a mohácsi vészig virágzik, akkor tanárai és hallgatói karddal cserélik fel a könyvet s a 22,000 magyar vértanúval együtt ők is hősi halált szenvednek a hazáért. De az egyetem a mohácsi vérkeresztység után is tovább virágzik még egy ideig, sőt még 1543-ban is számos hallgatóssággal dicsekszik.

És ez nem az egyetlen egyeteme a középkori Magyarországnak.

Ha az Európa legrégebb egyetemeivel egy időben, a XII. században keletkezni hitt veszprémi, *nem egyetem*, hanem csak *székesegyházi főiskola* volt is: a Zsigmond király alapította *ó-budai* egyetem létezésében nincs okunk kételkedni.

Igaz, hogy Mátyás királynak a pápához intézett kérelme szerint nálunk »némikép hiányos az egyetemi tanulmány«; de hát van-e a világon egészen hiánytalan egyetem? A tudomány ezélja a haladás, s az az egyetem a legjobb, a melyik leghamarabb kinő keretéből; a melyik legtöbbet »gyűjt régi lénynél új szövőtneket.«

Nem akarom ezzel a kolozsvári egyetemet túlságosan dicsérni, a melyet mióta lennáll, mindig építenek. Mátyás király is csak azért hiányolta az egyetemes tanulmányt, hogy egy új egyetem felállításához nyerje meg a kor szokása szerint a keresztyénség feje engedélyét. A pápa 1465. máj. 19-én kelt bullájában tényleg engedélyezi egy új egyetem felállítását. *Pozsonyban* létesül ez új egyetem, a melyen Regiomontanus János a híres csillagász, Galilei előtt száz évvel tanítja a föld forgását s a mely sűrű érintkezésben

áll a szomszédos bécsivel. Ez az egyetem azonban rövid ideig virágzik, alapítója Vitéz János esztergomi érsek halála után megszűnt.

Mátyás király a budai várban bent állított föl egyetemet s Heltai krónikája szerint egy monstruozus egyetemet tervezett volna 40,000 hallgatóra valahol a budai hegyek alatt, de ez minden valószínűség szerint táborhely akart lenni, mint a hogy Salamon Ferencz kimutatta (Budapest története III. k. 306)

Mátyásnak tudományszeretetét, művészet-pártolását fennen dicsőítik egyéb alkotásai is: világhírű könyvtára, építkezései, az udvarába gyűjtött jeles tudósok, művészek. Udvara a legfényesebb és legmíveltebb volt az Alpeseiken innen az egész Európában, sem a német császár, sem a francia király nem vetélkedhetett vele. Maga is központja egy egész irodalomnak. Választásakor örömeiket zengenek a pesti diákok az utcán:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra.

Uralkodását prózában, hőstetteit versben magasztalják, pl.
»Szabács viadalját.«

»Mely nagy harcolás volt Szabács alatt!
Menden ott vitézségét mutatta,
Mert királ őket hozzá nügatta,
Egy idén nagy jeles strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek.
.....
Ezt meghallák mend Törökországban
Török császár lőn nagy bosszuságban.

Halálát is egyaránt siratja Clio, s a költészet műzsája.

Néhai való jó Mátyás király
Sok országokat te bírál
Nagy dicsérető akkoron valál
Ellenségednek ellene állál

Hatalmasságot jelentéd
Bécsnek hogy városát te megvennéd.

Magyarországnak fénes tikere, világa
És rettenetes bajnoka.

Népek kezett nagy bizodalmas
Légy úristennél már nyugodalmas.

Ilyen magasztalásokkal siratja el a nagy királyt a Mátyás király halálára írt vers szerzője.

Mátyás tudományszeretete korszakalkotó azért is, mert alatta létesül az első magyar nyomda Budán, melynek első terméke egy magyar történelem, a »Chronica Hungarorum« 1473-ból.

E néhány vonásból is látszik, hogy a hazai irodalom s tudomány fejlődése teljesen össze van forrva hazánk politikai történetével, egyik a másik nélkül alig érthető.

A renaissancet és humanismust, a szellemi újjá születést nyomon követte a protestantizmus, a vallásújítás, s ennek legerősebb fegyverei: az iskolák és nyomdák alapítása. Ez az irodalmat mindinkább összeforrasztotta a nemzeti élettel, főképen az önállóságért vívott harcok után; úgy hogy Magyarországon mást, mint *nemzeti irodalmat* ekkor képzelni sem lehet. Az irodalom a reformatioval nyelvben is nagyrészt *magyarrá* válik, de a latin nyelvű is csak úgy duzzad a nemzeti karaktertől, szellemtől.

Kell-e magyarosabb jellegű, nemzetibb szellemű munka, mint a Verbőczy *latin* Tripartituma?

Erdélyben a törvényhozás nyelve is a magyar már a XVI. század közepétől.

A vallásfelekezetek üdvös versengése lendületet ad a főiskolák alakításának is. A középkori egyetemek elpusztulván, helyettök felekezeti főiskolák állíttatnak fel; s ezek mellett a külföldi egyetemeket oly sok magyarországi ifjú látogatja, hogy névleges elősorolásuk kötetekre rug. (Magyarországi tanulók a külföldi egyetemen I—III. k.)

Az elpusztult régi magyar egyetemek helyett az ellenreformatio nagy előharczosa Pázmány Péter 1635-ben alapítja a *nagyszombati* egyetemet. A hittudományi és bölesészeti karhoz csak később, 1667-ben járult a jogtudományi kar s Mária Terézia alatt, a ki Budára tette át, egészítettett ki az orvosi karral.

A külön álló Erdélyben is korán mutatkozott s állandó volt a törekvés egyetem alapításra.

A XVI. század derekán egymásután keletkeznek főiskolák Kolozsvárt, Váradon, Gy.-Fehérvárt, Enyeden stb.

Báthory István fejedelem és lengyel király, míg maga a magyar vitézségnek szerez dicsőséget fent éjszakon az oroszok ellen vívott győzelmes hadjárataiban; addig Erdélyben a békés tudománynak terjesztéséről gondoskodik, midőn 1579-ben a jezsuitákat Kolozsmonostorra s 1581-ben Kolozsvárra telepíti egy főiskola (egy bár csonka egyetem) létesítésére.

Bethlen Gábor és Rákóczy György, Apáczai Cseri János s a mult százév egyetemalapítási törekvései nemzedékről nemzedékre megújulnak, a nélkül, hogy testet ölthettek volna.

A legújabb alkotmányos korszak valósíthatta meg csak a régi Erdély háromszázados törekvését, midőn dicsőségesen uralkodó királyunk 1872. oct. 12-én szentesítette a magyar országgyűlés 1872. XIX. törvényezikkét, mely egyetemünket megalkotta. Ő felsége 1881 jan. 4-én az alapító levél kiállítását elrendelvén, megengedte, hogy az ezentúl legmagasabb nevét viselje és most az alapítást teljessé tette azzal, hogy a történeti hagyományok szerint szokásos díszjelvényekkel tüntette ki.

Egy év múlva ünnepli egyetemünk negyedszázados fennállása jubileumát. Adná a Mindenható, hogy megérje millenniumát is, miként nemzetünk s hogy az ezer év utáni késő unokák azzal a büszke meglelédeccsel tekinthetnének majdan vissza egyetemünk történetére, mint a minő hazafias és nemzeti büszkeséggel gondolunk mi őseinkre, a honfoglaló és honfentartó magyarokra.

Ők megtették kötelességüket; tegyük meg mi is, hogy valósúljon a költő szava:

Csak sást nemzenek a sasok
S nem szül gyáva nyulat Nubia párdueza

A jövő ezerévének egy biztos talizmánja van:

a munka s a tudomány,

a ki ebben a versenyben győz: azé a jövőendő!

VI.

És most befejezésül hozzád fordulok nemes ifjúság, hazánk jövőjének reménysége, a kiben a multak megújulnak, a kikben mi, előbbi nemzedék, feltamadunk.

Te egy boldog, békés és munkás kornak szülötte vagy. Használj az időt, a mely elröppen, mint a gondolat.

Apáink vért, éltet áldoztak e honért; az iskola padjaiból, mint gyermek ifjak mentek a csataterre, lettek »vörös sapkások«, honvédek, Hunyadi és Rákóczi huszárok; felújították a honfoglaló ősök, a törökverő magyarok, a kuruczok, a Rákóczi villámai hősi dicsőségét, hogy örökségül hagyhassák reánk azt, a mi a magyarnak mindig legdrágább kincse volt.

És nem volt elég a kiontott vér. A délről, keletről és nyugatról reánk zuduló viharral megküzdöttök; de észak zord szele elfagyasztá a szabadság fája zsenge virágait (1849). Egy évtizeden át könny öntözgeté a véráztatta földet s a szabadság fája újra virágozni kezdett. Egy félemleröltő telt belé, mignem »megenyhült a lég, vidült a határ«, a száműzöttek, a bujdosók visszatérhettek, »az ócska fészket megigazgatták« s az új honfoglalást a törvénykönyvvel kezükben végrehajtották (1867.)

»Ismét magyar lett a magyar«, az elszakadt »két ország egygyé olvadt«, »az élet visszakérte szellemét«, lett már ismét »szeretett király.«

Apáink dicsősége, szenvedése, kitartása és győzedelme, az új honfoglalás már a múlté, a történelemé; miénk a munkás jelen, a tovább fejlesztés kötelessége; tiétek a jövő, a honfentartás dicső hivatása.

Tekintsetek vissza a múltra; tanuljatok meg Zrínyi Miklóstól a költőtől, hogy »*egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók*«; de ne azért, hogy elbizakodjatok, hanem, hogy érezzétek az erkölcsi kötelességet, mely a múlt tanulságából reátok háramlik.

»Csak törpe nép felejthet ős nagyságot
Csak elfajúlt kor hős elődöket
A lelkes eljár ősei sírlakához
S gyujt régi fényél új szövétneket.«

(Garay.)

De ne csak a multon merengjen lelki szemetek. Ha a kötelességtudás, a munkaszeretet, a hazafiság eszményképét megtestesülve

látni óhajtjátok: tekintsetek fel ős Buda várára, »a legelső magyar ember« fölként személyére. Hajnaltól estig munkával telnek napjai; palotája ajtaja nyitva gazdag s szegény előtt; míg szívét az emberi sors közös végzetének nyilai sebzik: lelkét fölemelik népei boldogításának magasztos gondjai.

Legdicsőbb királyaink szellemét látjuk feltámadva, megelevenedve fenkölt szellemében, a mely ez ünnep magasztos perceiben is itt lebeg fölöttünk, annyi millió alattvalói seregében nem feledkezve meg rólunk sem, az ő dicső nevét viselő egyetemünkről.

Millenniumi legmagasb kitüntetése, egyetemünk ez alkalommal először használt díszjelvényei, legyenek megszentelt zálogai annak, hogy a koronás apostoli király munkában és tudományszeretben tündöklő példányképe mindig előtte fog lebegni az egyetem tanárainak, polgárainak. A mi szent István, vagy szent László képét régi zászlainkon: sugározza át az a kegyelet egyetemünk alapítójának képét insigniainkon. Jövel új ezredév, a munka, a béke, a tudomány és a boldogság ezer éve, bizalommal nézünk eléd, remélve, hogy alma mater »in hoc signo vinces!«

És te nemes ifjúság, védj szívedbe a magyar szent korona viselőjének millenniumi szózatát, melyben a múlt dicsőségét, harci vitézségét és a művelődés terén kivívott eredményeket magasztalva, »a magyar szent korona iránt való hűségre, a hasznos munkára, a tudományok terjesztésére s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdítására« hívja fel a hazának minden polgárát.

Ez biztosít nekünk, hazánknak és nemzetünknek újabb ezer évet, ez nekünk halandóknak utódaink szellemében feltámadást és örök életet.

Erre kérjük áldásodat mindenható Isten, Magyarok Istene,

kit a bölcs lángesze föl nem ér
csak titkon érző lelkünk óhajtva sejt.

(Berzsenyi: Fohásza.)

Hálát adunk, hogy nemzetünket, hazánkat ezeréves dicső multal áldottad meg; hálát adunk, hogy mi vagyunk az a boldog nemzedék, kik millenniumot ünnepelhetünk, s esdve kérünk: áld meg országunkat, mi magyar hazánkat, áld meg királyunkat.

Isten segíts, népeknek Istene
Tedd jóra, munkássá e nemzetet;
Hogy a mihez fog óriás keze
Végére hajtson minden kezdetet.
Add, hogy mit ember-ész és kéz kivívhat
Ne várja mástól, mint szerencsedíjat.*

(Vörösmarty: Hymnusából.)

Jövel szentlélek Úristen, töltsd be szíveinket épen — nemzetiség különbség nélkül a haza- és munkaszeretettel, hogy tőled csak az áldást várjuk, de mi magunk tettekkel munkáljuk és biztosítuk a jövő ezer évre is, hogy

Éljen a haza!
Éljen a király!

SZÁDECZKY LAJOS.